

AZƏRBAYCANDA TELEKOMMUNİKASIYA XİDMƏTLƏRİ SEKTORUNDA İDARƏETMƏNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI PERSPEKTİVLƏRİ

Rövşən Ağayev

GİRİŞ

Son 50-60 ildə dünyada rabitə sektorunun rolu köklü şəkildə dəyişdi. Xüsusilə də telefon rabitəsi yarandığı ilk onilliklərdə əsas etibarını ilə ünsiyyət vasitəsi kimi insanlara və biznesə xidmət göstərirdisə, ötən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq telefon rabitəsinin bazasında internetin yaranması, iqtisadiyyatın internet əsaslı rəqəmsal texnologiyalar əsasında sürətli inkişafı telefon rabitəsi sektorunun perspektivinə də münasibəti dəyişdi. İnternetin yaranması ilə paralel sabit (simli) telefon şəbəkəsinə alternativ kimi mobil (simsiz) telefon şəbəkəsinin, həmçinin kosmik sənayenin ən mütərəqqi nailiyyətləri əsasında mobil və sürətli internetin də meydana gəlməsi rabitə sektorunu iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvəsinə çevirdi. İndi artıq bu sektor ötən əsrin 80-ci illərində mövcud olan ənənvi “telefon-poçt” sektoru deyil, müasir funksiyalarına uyğun olaraq iqtisadi fəaliyyətlərin təsnifatında “innovasiya və informasiya” sektoru adlandırılır.

Sektorun iqtisadiyyatda sürətlə artan rolu bu sahədə islahatlara yanaşmanı da dəyişdi. Təxminən 30 il öncəyə qədər telekommunikasiya və rabitə xidmətləri çox az istisnalarla bütün dünyada dövlət tərəfindən təqdim edilirdi. Lakin araşdırma və analizlər göstərdi ki, rəqabətsiz mühitdə fəaliyyət göstərən dövlət rabitə xidmətlərinin xərclərinin yüksək, xidmətlərin məhsuldarlığının və keyfiyyəyyətinin aşağı olduğunu üzə çıxardı. Çünki dövlətə məxsus inhisarçı şirkətləri rəqabətə ehtiyac duymadıqları üçün texnoloji dəyişikliklərə çevik reaksiya vermirdi. Müxtəlif ölkələrdə rabitə sektorunda başlayan liberallaşdırma dalğasının məqsədi bu sektorda rəqabəti artırmaq və nəticədə istehlakçıların rabitə xidmətlərinə əlçatanlığının artırılmasını, eləcə də xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin etmək olub. Rəqabətin formalaşdırılması ona görə lazım idi ki, alternativ operatorlar üçün bazara girməkdə heç bir maneə olmasın, heç bir operator bazarda hökmram mövqə tutmasın, rəqiblərə münasibətdə məhudlaşdırıcı davranışlar nümayiş etdirə bilməsin. Bu zaman əsas addımlardan biri rabitə sektorunda siyasət hazırlayan ail dövlət qurumundan (məsələn, Rabitə Nazirliyindən) asılı olmayan, avtonom bir tənzimləyici orqanın formalaşdırılması çox önəmlidir. Bu orqan müəyyən edilən siyasət çərçivələri daxilində bazar oyunçularının fəaliyyətini izləyir, rəqabət mühitini pisləşdirən istənilən operatora qarşı hüquqi alətlər əsasında qərarlar qəbul edir.

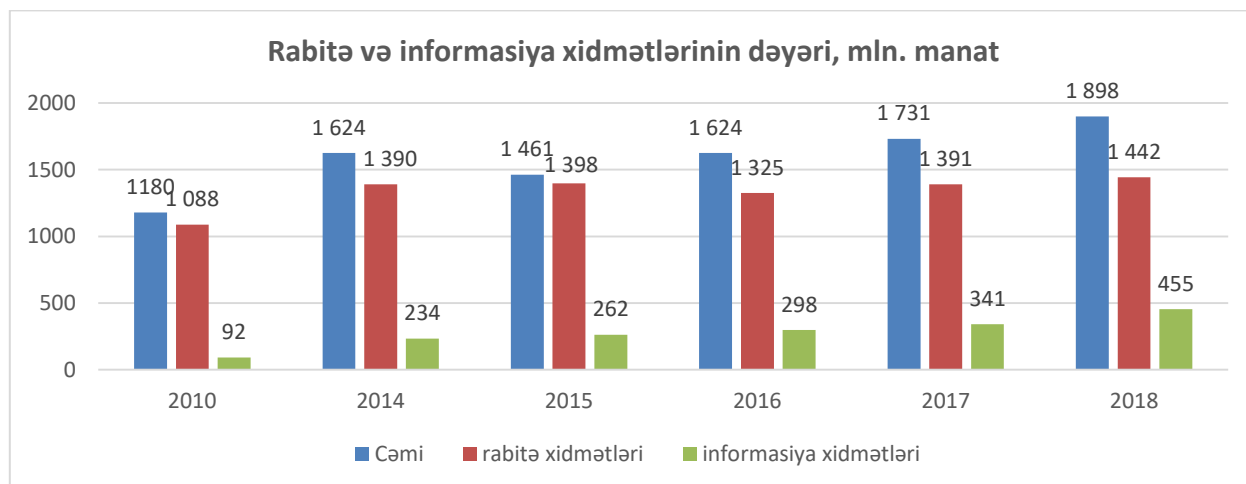
Bazarda inhisarçılıq, xidmətin əsasən bir operatorin əlində cəmlənməsi yalnız rəqiblərin bazara girişinin qarşısını almır, eləcə də aşağı keyfiyyətdə xidmət göstərir. Çünki bazarda rəqib olmadıqda, onu keyfiyyətli xidmətə məcbur edən mexanizm olmur.

Son illər Azərbaycanda da rabitə sektorunda islahatlar fəal şəkildə hökumətin gündəliyinə daxil oldu. Xüsusilə də 2016-cı ildə telekommunikasiya sektorunun inkişafı ilə bağlı Yol Xəritəsinin qəbulu islahatlara rəsmi marağın ifadəsi kimi ortaya çıxdı. Sektorda dövlət payının özəlləşdirilməsi, müstəqil tənzimləmə orqanının yaradılması çox vacib hədəflər kimi müəyyən edildi.

Təqdim olunan analizdə bu islahat çağırışları yanaşı telekommunikasiya sektorunun mövcud durumu statistik baxımdan təhlil edilir, sektorun əsas oyunçularının xidmətlər bazarında rolu nəzərdən keçirilir, dövlət şirkətlərinin mövcud idarəetmə təcrübəsi nəzərdən keçirilir.

RABİTƏ SEKTORUNUN İQTİSADİYYATDA YERİ VƏ TELEFON XİDMƏTLƏRİNİN ÖLKƏNİN RABİTƏ SEKTORUNDA YERİ

Azərbaycan iqtisadiyyatında rabitə sektoru əhəmiyyətli paya malik deyil. 2019-cu ildə ÜDM-nin cəmi 1.8%-i rabitə və informasiya xidmətlərinin hesabına formalaşmış¹. Bununla belə, son 10 ildə bu sektor real böyümə tempi ən yükək olan 2 iqtisadi fəaliyyət sahəsindən biridir (digər sahə isə turizmdir). Belə ki, Dövlət Statistika Komitəsinin 2010-cu ilin müqayisəli qiymətləri ilə apardığı hesablamaya görə, 2010-2017-ci illərdə real böyümə ümumilikdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üzrə 9%, ticarət üzrə 41%, kənd təsərrüfatı üzrə 24%, emal sənayesi üzrə 20%, tikinti üzrə 19% təşkil etdiyi halda, rabitə və informasiya sektor real olaraq 2 dəfə artmış².

¹ “Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yekunları -2019”: <https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=6>

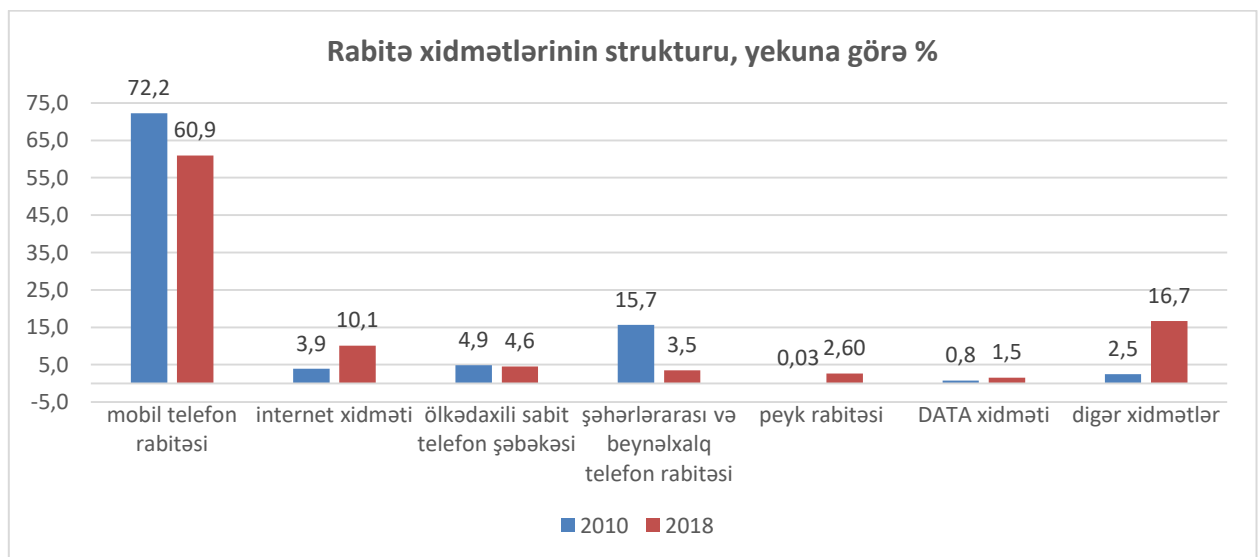
² «İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə ümumi daxili məhsul istehsalı (2010-cu ilin qiymətləri ilə)» https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) məlumatına görə, son illər “rabitə və informasiya” sektoru üzrə xidmətlərin ümumi dəyərinin təxminən 75%-i rabitə, 25%-i isə informasiya xidmətləri hesabına formalaşır. 2018-ci ildə sektor üzrə 1897 mln. manat ümumi buraxılışın 1442 mln. manatı rabitə, 455 mln. manatı isə informasiya xidmətlərinin payına düşüb.

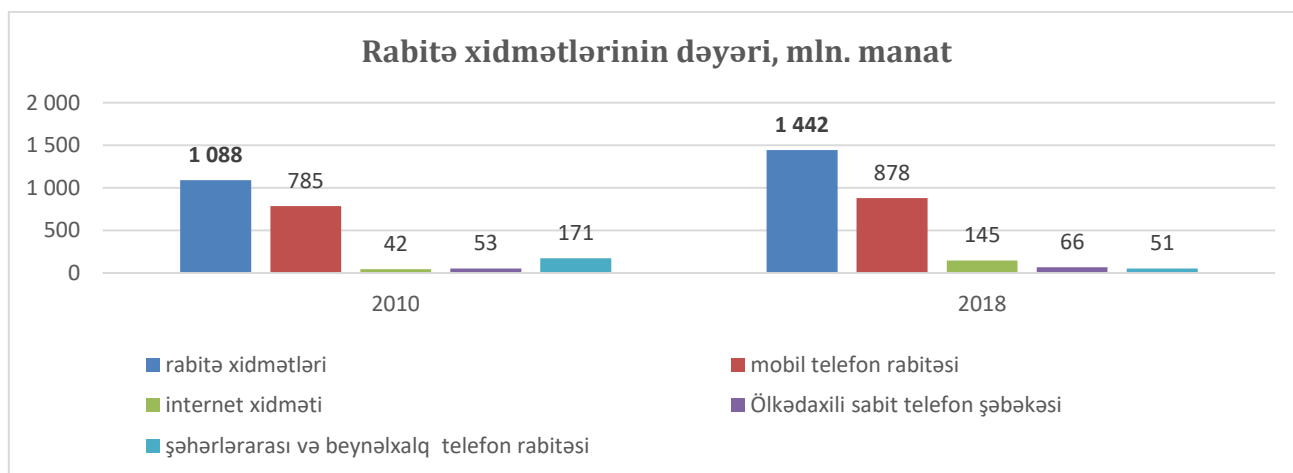
Lakin son illər informasiya xidmətləri rabitə xidmətlərinə nisbətən daha üstün sürətlə artıb. 2010-2018-ci illərdə informasiya xidmətlərinin dəyəri 92 mln. manatdan 455 mln manata çatdığı halda (artım 5 dəfə), rabitə xidmətlərinin dəyəri 1088 mln. manatdan 1442 mln. manata (artım 32.3%) yüksəlib.

İnformasiya xidmətlərinin strukturunda proqram təminatı (həmçinin bu sahədə məsləhət xidmələri) və teleradio translyasiyası üstünlük təşkil edir.

Rabitə xidmətlərinin strukturunda isə əsas yeri mobil telefon rabitəsi tutur. Doğrudur, 2010-2018-ci illərdə mobil telefon rabitəsinin sektorun ümumi xidmətlərində payında azalma davam edib və 72.2%-dən 60,9%-ə enib. Şübhəsiz ki, telefon xidmətlərinin bazar payının azalması internetin sürətli inkişafı ilə bağlıdır. Həm mobil, həm də sabit telefon şəbəkəsi üzərindən internet xidmətlərinin genişlənməsi, istər ev təsərrüfatlarının, istərsə də biznesin müxtəlif proqramlar (WhatsApp, Signal, Facebook və s.) üzərindən görüntülü və səsli danışmaq imkanlarının yaranması telefon xidmətlərinə tələbatı azaldıb.

İnternet üzərindən ünsiyyət qurmaq üçün xidmətlərin təklif edilməsi ölkədaxili sabit telefon şəbəkəsinin və beynəlxalq telefon rabitəsinin də bazarda tutduğu yeri əhəmiyyətli dərəcədə sıxışdırıb. 2010-2018-ci illərdə şəhərlərarası və beynəlxalq telefon rabitəsinin rabitə xidmətlərində payı 15.7%-dən 3.5%-ə, ölkədaxili sabit telefon şəbəkəsinin xüsusi çəkisi isə 4.9%-dən 4.6%-dən enib.

Rəsmi statistik məlumatlardan göründüyü kimi 2010-cu ildə 3 telefon xidmət növü – mobil rabitə, ölkədaxili sabit şəbəkə və beynəlxalq (həmçinin şəhərlərarası) telefon xidmətlərinin ümumi dəyəri 1009 mln. manat və ya bütün rabitə xidmətlərinin dəyərinin 92,7%-ni təşkil etdiyi halda, 2018-ci ildə telefon xidmətlərinin dəyəri 995 mln. manata enmişdi (1.4% azalma). Halbuki həmin dövrdə internet xidmətlərinin dəyəri 103 mln. manat (təxminən 3.5 dəfə) artaraq 145 mln. manata yüksəlmişdir. Təhlil aparılan dövrdə rabitə xidmətlərinin dəyərinin 354 mln. manatlıq ümumi artımının təxminən üçdə biri internet xidmətlərinin sürətli artımı ilə bağlı olmuşdur.

TELEFON XİDMƏTLƏRİ BAZARININI ƏSAS AKTYORLARI: DÖVLƏT VƏ ÖZƏL SEKTOR

Azərbaycanın telefon xidmətləri sektorunda həm dövlət, həm də özəl rabitə müəssisələri fəaliyyət göstərir. Dövlət müəssisələri ilə paralel özəl operatorlar telefon xidmətləri sektorunun hər 3 segmentində - mobil və sabit şəbəkə ilə telefon xidmətləri, eyni zamanda internet xidmətlərində mövcuddurlar.

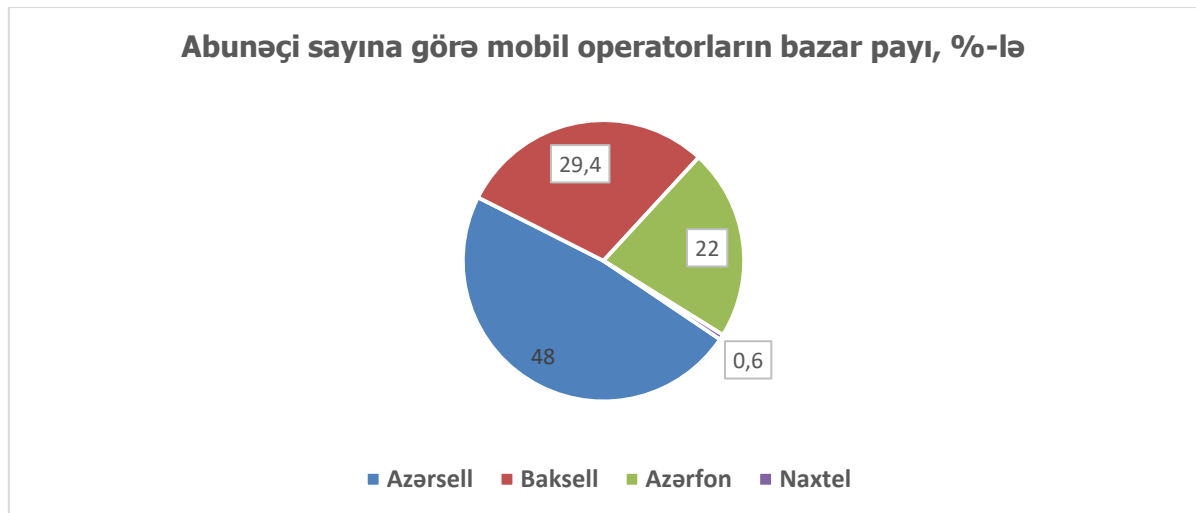
Dövlət və qeyri-dövlət telefon (internet) xidməti operatorlarının fəaliyyətinə dair göstəricilər

	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Mobil telefon operatorlarının sayı, ədəd	3	3	3	3	4	4
Ondan özəl operatorlar	3	3	3	3	3	2
Dövlət şirkətiləri	0	0	0	0	1	1
Qarışıq (dövlət-özəl) mülkiyyətə aid mobil telefon şirkətləri	0	0	0	0	0	1
Sabit şəbəkə üzrə telefon müəssisələrinin sayı, ədəd	6	6	6	6	6	7
Ondan özəl	3	3	3	3	3	4

Dövlət	3	3	3	3	3	3
İnternet xidməti göstərən operatorların sayı, ədəd	28	30	37	34	41	41
Ondan özəl	25	27	34	31	38	38
Dövlət	3	3	3	3	3	3
Sabit şəbəkə telefon stansiyalarının (ATS) ümumi sayı, ədəd	1394	1646	1790	1817	1881	1949
Özəl şirkətlərə məxsus ATS-lərin sayı, ədəd	16	13	9	9	9	6
Dövlət müəssislərinə məxsus ATS-lərin sayı	1378	1633	1781	1808	1872	1943
ATS-lərin ümumi tutumu, min nömrə	1667,3	1844,2	1854,5	1875,6	1892,2	1962,5
Özəl ATS-lərin nömrə tutumu, min nömrə	130,4	83,8	80,7	109,1	109,9	93,9
Dövlət ATS-lərinin nömrə tutumu, min nömrə	1536,9	1760,4	1773,8	1766,5	1782,3	1868,6
Sabit şəbəkə telefonları, min nömrə	1439,6	1485,3	1467,7	1452,0	1460,3	1462,4
Özəl şəbəkəyə məxsus telefonlar, min nömrə	106,2	57,5	56,7	69,5	76,6	64,0
Dövlət şəbəkəsinə məxsus telefonları, min nömrə	1333,4	1427,8	1411	1382,5	1383,7	1398,4
Mənzillərdə olan sabit şəbəkə telefonları, min nömrə	1289,6	1362,9	1348,5	1321,7	1324,4	1309,7
Özəl şəbəkə üzrə mənzillərdə olan sabit şəbəkə telefonları, min nömrə	58,3	53,4	53,2	46,5	44,3	32,8
Dövlət şəbəkəsi üzrə mənzillərdə olan sabit şəbəkə telefonları, min nömrə	1231,3	1309,5	1295,3	1275,2	1280,1	1276,9
Mobil telefon abunəçilərinin sayı, min nəfər	8938,7	10102	10697	10189	10127	10340
Ondan özəl	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y
Dövlət	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y
Qarışıq mülkiyyət	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y
Sabit şəbəkə telefon xidmətlərinin dəyəri, mln. manat	53,0	62,0	67,3	68,7	72,9	65,7

Ondan özəl	18,9	9,1	8,9	8,6	8,4	5,5
Dövlət	34,1	52,9	58,4	60,1	64,5	60,2
Mobil telefon xidmətlərinin dəyəri, mln. manat	785,3	915,2	873,4	825,1	857,0	878,3
Ondan özəl	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y
Dövlət	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y
Qarışıq mülkiyyət	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y
İnternet xidmətlərinin dəyəri, mln. manat	42,3	110,9	122,1	119,3	132,7	145,3
Ondan özəl	35,0	73,0	79,5	74,3	83,1	80,4
Dövlət	7,3	37,9	42,6	45	49,6	64,9
Şəhərlərarası və beynəlxəql telefon rabitəsi xidmətləri, mln. manat	170,4	152,5	115,4	91,9	63,4	50,7
Ondan özəl	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y
Dövlət	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y	m.y

Azərbaycanda 4 mobil telefon operatoru fəaliyyət göstərir. Onlardan 2-ü tamamilə özəl sektora məxsusdur - "Azerfon" və "Baksell" şirkətləri. Digər 2 şirkətdə "Azərsell" və "Naxtel" şirkətlərində dövlət də iştirak edir.

"Naxtel"də dövlət payının həcmilə bağlı açıq informasiya mənbələrində hər hansı məlumat yoxdur. Şirkətin saytında yalnız qurumun 2015-ci ildə təsis edildiyi, 2017-ci ildən xidmətlər göstərməyə başladığı barədə informasiya var³. Lakin "Azərsell" şirkətinin 51.3%-lik payını 222 milyon avro qarşılığında 2018-c ilin marta ayından

³ <http://naxtel.az/02.html>

dövlət mülkiyyətinə keçməsinə dair şirkətin öz saytında məlumat açıqlanıb⁴. Həmin məlumatda vurğulanır ki, "Fintur" şirkəti özünün "Azertel Telekommunikasiya Yatırım Dış Ticaret A.Ş" (Azertel) şirkətindəki 51.3 faizlik payını Azərbaycan Respublikasının tam dövlət mülkiyyətində olan "Azərbaycan Beynəlxalq Telekom MMC"yə (Azintelecom) satır. Bu sövdələşmədən sonra şirkətin dövlət mülkiyyətinə keçəndən sonra qalın 42.2%-i "Cenay İletisim"də və 6.5%-i Maltanın "FA Invest" şirkətində qalıb.

"Azərsell"də dövlət payı təmin edildikdən sonra Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi açıqlama verib ki, ölkə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada "AzInTelecom"un "Azercell"də payların özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul ediləndə, "AzInTelecom" "Azercell"in iştirakçısı qalacaq⁵. Bu açıqlama onu göstərir ki, hələ dövlət şirkətin payını alarkən müəyyən müddət sonra özəlləşdirmə perspektivinin olacağını istisna etməyib. Dövlət payının sahibi kimi Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin strukturuna daxil olan "AzInTelecom" şirkəti Rabitə Nazirliyinin əmrilə 1 mart 1994-cü ildə "Aztelekom İB"nin tərkibində yaradılsa da, 1 yanvar 1997-ci ildən Beynəlxalq Əlaqələr və Hesablaşmalar Mərkəzi (BƏHM) kimi Nazirliyin tərkibində ayrıca müəssisəyə çevrilmişdir. 2015-ci ilin iyunundan isə müəssisə təşkilati-hüquqi forması dəyişdirilərək "Azerbaijan International Telecom (AzInTelecom)" Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti kimi fəaliyyətə başlayıb. Şirkət 3 istiqamətdə fəaliyyət göstərir: (i) beynəlxalq səs telefon trafik mübadiləsinin təşkilində Azərbaycanla xarici dövlətlərin telekommunikasiya operatorları arasında müqavilələri imzalayır, coğrafi və şəbəkə baxımından alternativ marşrutlarla beynəlxalq telefon kanallarının yaradılması və istismarı, beynəlxalq telekommunikasiya xidmətlərinin mübadiləsinin aparılması və marşrutlandırmanın optimallaşdırılması, səs trafikinin təşkil edilməsi və bu xidmətlərə görə qarşılıqlı operatorlararası hesablaşmalar aparır; (ii) Azərbaycanla dünya ölkələri arasında mübadilə olunan beynəlxalq telekommunikasiya xidmətlərinin alternativlik və yüksək keyfiyyət əsasında aparılmasını təmin edir; (iii) **ölkə** qanunvericiliyinə uyğun olaraq vahid əmtəə bazarında müəssisə və təşkilatların fəaliyyəti üçün lazımı şəraitin yaradılması, telekommunikasiya vasitələri və qurğularının texniki səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsi və istehlakçıların tələbləri səviyyəsinə qaldırılması, daxili bazarda rəqabət üçün şərait yaradılması, eləcə də, qabaqcıl texnologiyanın tətbiq edilməsinə şərait yaradır.

"Azerfon" və "Baksell" şirkətlərinin bazar payı birlikdə 50%-ə yaxındır. "Azerfon" rəsmi açıqladığı məlumatlarda abunəçi sayı barədə məlumat yoxdur, lakin digər şirkətlərin məlumatları əsasında bu göstəricini müəyyən etmək mümkündür. Məsələn, "Azərsell" şirkəti 5 mln. nəfər⁶, "Baksell" şirkəti isə 3 mln. nəfərdən⁷ bir qədər artıq, "Naxtel" şirkəti isə 65 minə⁸ yaxın abunəçisi olduğunu açıqlayıb. Rəsmi statistikaya görə, bütün mobil telefon abunəçikərinin sayının 10.4 mln. nəfərə yaxın

⁴ <https://www.azercell.com/az/news/show/835/>

⁵ <https://azintelecom.az/az/view/news/37/azintelecom-mmc-azercell-telekom-mmc-nin-idare-edilmesini-temin-eden-sehmlerin-n>

⁶ <https://www.azercell.com/az/company/>

⁷ <https://www.bakcell.com/az/company>

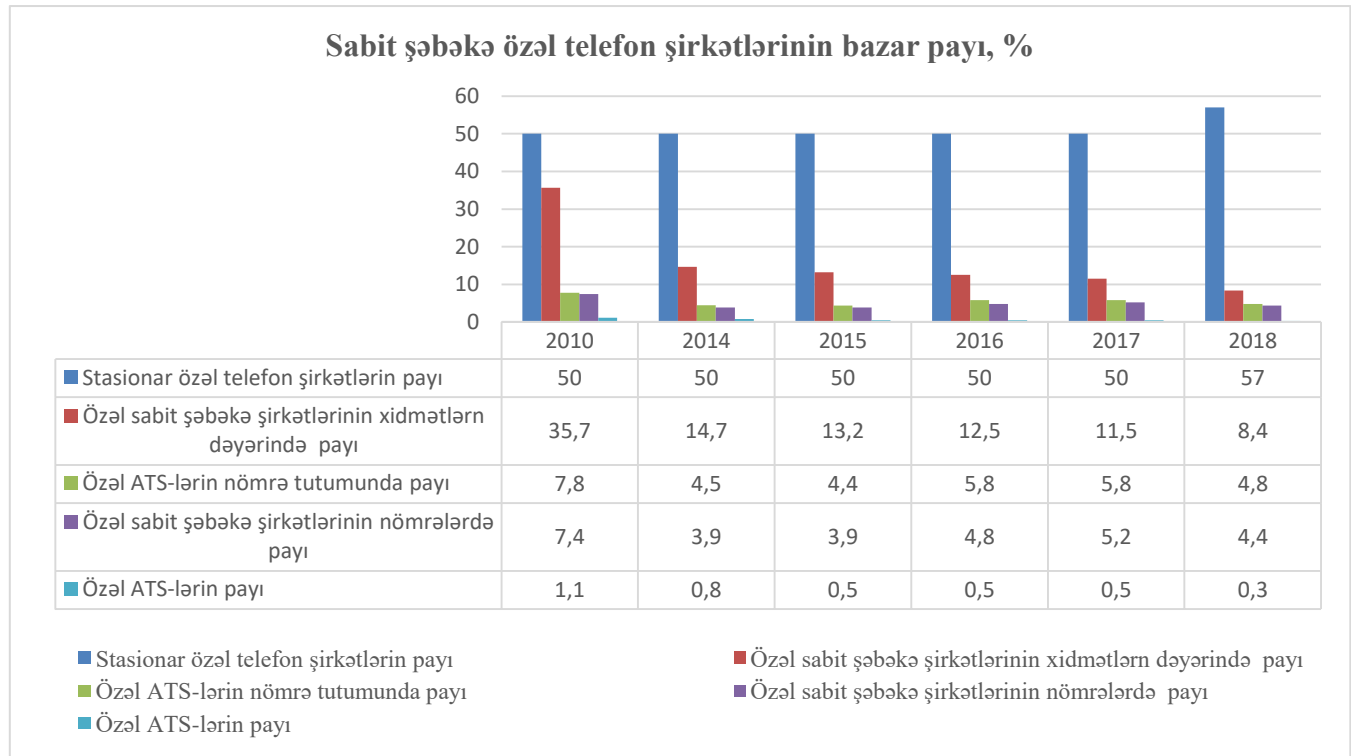
⁸ <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siyasi/17770-nakhtel-4zh-2019-dzu-ildae-khidmaet-kategoriyalar-n-daha-da-zhenishlaendiraedzaek.html>

olduğunu nəzərə alsaq, deməli, "Azerfon" şirkətinin abunəçilərinin sayı 2.2-2.3 mln. nəfər intervalında dəyişir. Bu məlumatlardan çıxış etsək, abunəçi sayına görə, bazarın 48%-i "Azərsell", 29.4%-i "Baksell", 22%-i "Azerfon", 0.6%-i isə "Naxtel" şirkətlərinə məxsusdur. Əldə olunan gəlirlərə görə bazar payının müəyyən edilməsi üçün isə zəruri informasiyalar yoxdur. Belə ki, "Azərsell" istisna olmaqla yerdə qalan digər 3 mobil operatorun maliyyə hesabatları açıq deyil.

"Azərsell" in 2018-ci il maliyyə hesabatına⁹ görə, şirkətin ümumi gəliri 421.2 mln. manat olub. Rəsmi statistik məlumata görə, 2018-ci ildə bütün mobil telefon xidməti bazarı üzrə məcmu gəlirin 878 mln. manat olduğunu nəzərə alsaq, deməli "Azərsell" bazar üzrə bütün mədaxilin 48%-ni sahib olub. Bu fakt onu göstərir ki, abunəçi sayına əsasən bazar payı gəlirlərə əsasən bazar payı göstəricisinə uyğundur.

Mobil telefon xidmətləri bazarında dövlətin payına gəldikdə, rəsmi statistikanın bu barədə məlumatı açıqlamıdığını nəzərə alsaq, bunu yalnız dolaylı yolla hesablamaq mümkündür. Əgər nəzərə alsaq ki, "Azərsell" in yarısında bir qədər çoxu (51,3%) dövlətə məxsusdur, eləcə də dövlət müəssisəsi kimi "Naxtel" in iştirakını nəzərə alsaq, bu xidmətlər bazarında dövlət sektorunun xüsusi çəkisinin təxminən 25%, yerdə qalan 75% mobil telefon xidmətlərinin isə özəl sektora aid olduğu görünür.

Mobil telefon bazarından fərqli olaraq sabit şəbəkə telefon xidmətlərində dövlət sektoru dominantdır. Statistik məlumatlar göstərir ki, sabit şəbəkə telefon xidmətləri bazarında 7 şirkət fəaliyyət göstərir. Onlardan 3 dövlət şirkəti ("Aztelekom" MMC, "Bakı Telefon Rəbətəsi" MMC və "Naxçıvan Telekom" MMC), yerdə qalan 4 müəssisə isə özəldir.

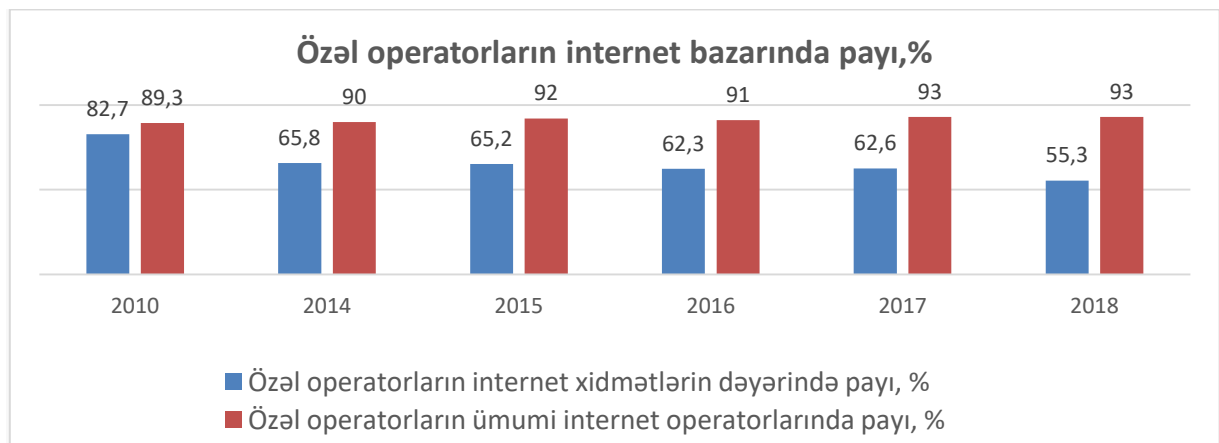

⁹ [https://www.azercell.com/media/html/files/AZERCELL%20TELECOM%20LLC%202018%20summary%20FS_AZE\(2\).pdf](https://www.azercell.com/media/html/files/AZERCELL%20TELECOM%20LLC%202018%20summary%20FS_AZE(2).pdf)

Say etibarlı ilə özəl sabit şəbəkə telefon şirkətləri üstün paya malikdir – 2018-ci ildə xidmət təklif edən 7 şirkətdən 4-ü və ya 57%-i qeyri-dövlət müəssisələri olub. 2010-2017-ci illərdə isə 6 şirkətdən 3-ü özəl sektora aid olmuşdur. Lakin bazar payı ilə bağlı digər göstəricilərdə özəl sabit şəbəkə şirkətlərinin xüsusi çəkisi çox aşağıdır. 2010-2018-ci illərdə özəl operatorların xüsusi çəkisi sabit şəbəkə xidmətlərinin dəyərində 35,7%-dən 8,4%-ə, ATS-lərin sayında 1.1%-dən 0.3%-ə, nömrə tutumunda 7.8%-dən 4,8%-ə, aktiv istifadə olunan nömrələrdə 7.4%-dən 4,4%-ə enmişdir. Mütləq rəqəmlərlə təhlil aparılan dövrdə özəl ATS-lərin sayı 16-dan 6-ya azalmış, dövlət ATS-lərin sayı 1378-dən 1943-ə yüksəlmiş, telefon xidmətlərdən əldə edilən gəlirlərin məbləği özəl sektor üzrə 18.9 mln. manatdan 5.5 mln. manata enmiş, dövlət sektoru üzrə 34.1 mln. manatdan 60.2 mln. manatadək artmış, aktiv istifadə olunan nömrə sayı özəl sektor üzrə 106.2 mindən 64 minə endiyi halda dövlət müəssisələri üzrə 1333.4 mln. ədəddən 1398.4 minə yüksəlmişdir. Beləliklə, bazar payını xarakterizə edən əsas göstəricilərdən çıxış etsək, sabit şəbəkə xidmətlərində dövlət sektorunun payı 95%-ə yaxındır.

Özəl sektora məxsus internet xidmətləri təqdim edən şirkətlər say etibarlı ilə daha çoxdur. Rəsmi statistik məlumata görə, 2010-2018-ci illərdə internet xidməti göstərən ümumi müəssisələrin sayı 28-dən 41-ə, o cümlədən özəl operatorların sayı isə 28-dən 41-ə yüksəlib.

Bu dövr ərzində dövlət sektorunda internet xidməti göstərən operatorların sayı dəyişməz qalıb – 3 şirkət. Bu şirkətlər əsasən həm də sabit şəbəkə telefon xidməti göstərən şirkətlərdir (Aztelemeknet, Bakinternet və Azdatakom). Bura yalnız pərakəndə xidmətlər bazarını iştirakçıları daxildir.

Beynəlxalq internet trafikinin ölkəyə çatdırılmasını təmin edən şirkətlərin fəaliyyəti ayırılır və bu sahədə cəmi 2 şirkət – “Delta Telekom” və “Azertelemek” fəaliyyət göstərir ki, onların hər ikisi özəl sektora məxsusdur. Bu şirkətlər beynəlxalq naqillli telefon əlaqəsini, internet, eləcə də məlumat və səs ötürülməsini təmin edir, əhaliyə və biznesə internet xidməti təklif edən operatorlara internet kanalları (topdansatış internet) açır.

Rəsmi statistika yalnız şəhərləarası və beynəlxalq telefon rabitəsi xidmətləri bazarında özəl sektora dair məlumat açıqlamır. Bu bazarda xidmələrin dəyəri 2010-2018-ci illərdə 3 dəfədən çox azalara 170 mln. manatdan 51 mln. manata qədər enmişdir. 2018-ci ilin yekunlarına görə, bu xidmətlərin dəyərinin

TELEFON XİDMƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN HÜQUQİ ƏSASLARI VƏ MÖVCUD İDARƏETMƏ STRUKTURU

Telefon və internet xidmətlərinin tənzimlənməsi sahəsində əsas tənzimləyici normativ sənəd “Telekommunikasiya haqqında” Qanundur¹⁰. Bu qanuna əsasən xidmətləri təqdim edən bazar subyektləri 2 kateqoriyaya ayrılır:

- (1) **Telekommunikasiya operatoru** - mülkiyyətində olan telekommunikasiya şəbəkəsi vasitəsilə xidmətlər göstərən hüquqi şəxs və ya sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər;
- (2) **Telekommunikasiya provayderi** – telekommunikasiya operatorunun şəbəkəsindən istifadə edərək xidmətlər göstərən hüquqi şəxs və ya sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər.

Qanunun 23-cü maddəsinə görə, telekommunikasiya xidmətinə telefon (məftilli), sellülar (mobil), peyçinq, simsiz telefon, respublikadaxili və beynəlxalq telekommunikasiya xidməti, internet xidməti, televiziya və radio yayımı xidmətləri və s. daxildir.

Məftilli telefon xidməti - hərəkətsiz (stasionar) son avadanlıqdan istifadə etməklə göstərilən telekommunikasiya xidmətidir. Sellülar (mobil) xidmət istifadəçinin son avadanlığı telekommunikasiya şəbəkəsinin bütün son nöqtələri çərçivəsində sərbəst hərəkət edərək mobil stansiyanın məxsusiləşdirmə kodunu saxlamaqla radiotexnologiyaları tətbiq etməklə göstərilən telekommunikasiya xidmətidir. Simsiz telefon xidməti istifadəçinin son avadanlığının telekommunikasiya şəbəkəsinin bir kommutasiya mərkəzinə qoşulmuş son nöqtələri hüdudlarında sərbəst hərəkət etməklə və məxsusiləşdirmə kodunu saxlamaqla radiotexnologiyalardan istifadə etməklə göstərilən telekommunikasiya xidmətidir. Ölkədaxili telekommunikasiya xidməti ölkə daxilində, o cümlədən respublikanın ayrı-ayrı şəhərləri və rayonları arasında, beynəlxalq telekommunikasiya xidməti isə ölkədən xaricə və xaricdən ölkəyə müxtəlif vasitələrlə (kabel, radiorele, peyk və sair) telekommunikasiyanın yaradılması məqsədilə göstərilən xidmətdir. İnternet telekommunikasiya xidməti beynəlxalq standartlarla müəyyən olunan İnternet protokol əsasında qlobal informasiya şəbəkəsində göstərilən telekommunikasiya xidmətidir.

“Telekommunikasiya haqqında” Qanunun 3-cü maddəsi müvafiq xidmətlərin göstərilməsi sahəsində bir sıra prinsipləri müəyyən edir. Həmin prinsiplər bütün operator və provayderlərin hüquq bərabərliyini və onların qanuni mənafeələrinin qorunmasını, tarif siyasətinin tənzimlənməsini, telekommunikasiya xidmətləri

¹⁰ <http://www.e-qanun.az/framework/10663>

bazarında inhisarçılığın yolverilməzliyini və sağlam rəqabət mühitinin təmin edilməsini, qərarların qəbul edilməsində şəffaflıq və aşkarlığın təmin edilməsini, telekommunikasiya sahəsində dövlət tənzimləmə funksiyalarının təsərrüfat funksiyalarından ayrılmasını nəzərdə tutur. Qanunun 6-cı maddəsi telekommunikasiya sahəsində dövlət tənzimlənməsinin formalarını müəyyən edir və bura daxildir: telekommunikasiya fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, telekommunikasiya sahəsində sertifikatlaşdırmanın təşkili, telekommunikasiya xidmətləri üzrə tariflərin tətbiqi, telekommunikasiya sahəsində sağlam rəqabət mühitinin və antiinhisar fəaliyyətin tənzimlənməsi, operatorlar arasında qarşılıqlı arabağlantı münasibətlərinin tənzimlənməsi, internet telekommunikasiya xidməti göstərən operatorların və provayderlərin uçotunun aparılması.

Qanunun 8-ci maddəsi telekommunikasiya fəaliyyəti lisenziyalaşdırılmasını tələb edir. "Lisenziyalar və icazələr haqqında" Qanunun¹¹ 1 sayılı Əlavəsində telefon (məftilli və simsiz), İP-telefoniya (internet telefoniya) xidmətləri lisenziyalaşdırılan fəaliyyətlər hesab edilir.

"Telekommunikasiya haqqında" Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən, ümumi istifadədə olan telekommunikasiya şəbəkələrindəki zəruri vasitə və qurğular sertifikatlaşdırılmalıdır.

Rabitə xidmətlərinin tarfilərinin tənzimlənməsi nəzərdə tutulur (maddə 10). "Qiymətləri (tarifləri) dövlət tərəfindən tənzimlənməyə malların (işlərin, xidmətlərin) Siyahısının təsdiqi haqqında" Nazirlər Kabinetinin 28 sentyabr 2005-ci il tarixli 178 sayılı qərarına¹² əsasən telefon rabitəsi xidmətlərinin tarifləri dövlət tərəfindən müəyyən edilir.

Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən, telekommunikasiya sahəsində sağlam rəqabət mühitinin təmin edilməsiz üçün inhisarçılıq fəaliyyəti dövlət tərəfindən tənzimlənilir. Bu tənzimləmə rabitə xidmətləri göstərən operator və provayderlərin bərabərhüquqlu subyektlər kimi fəaliyyətinin təmin olunmasının nəzərdə tutur. Bu maddəyə görə, müvafiq xidmət bazarında antiinhisar qanunvericiliyə əsasən hökmran mövqə tutan operator və provayder fəaliyyətində aşağıdakı şərtlərə riayət etməlidir:

- telekommunikasiya xidməti bazarına bərabərhüquqlu daxilolmanı təmin etmək məqsədilə eyni xidməti göstərən digər operatorlara arabağlantı məqsədləri üçün şəbəkələrə qoşulması və trafik mübadiləsi üzrə bərabər şərait yaratmağa borcludur;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olunmaqla arabağlantı məqsədləri üçün öz şəbəkəsinə digər operatorun və ya provayderin müvafiq müqavilə əsasında qoşulmasından imtina edə bilməz;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olunmaqla öz şəbəkəsi vasitəsilə xətləri (kanalları) digər operatorlara və provayderlərə ümumi müqavilə əsasında icarəyə verir;

¹¹ <http://www.e-qanun.az/framework/32626>

¹² <http://www.e-qanun.az/framework/11342/>

- müvafiq icra hakimiyyəti orqanı hökmran mövqe tutan operatorun, provayderin uyğun fəaliyyəti üzrə xüsusi tələblər müəyyən edir;
- Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları telekommunikasiya sahəsində haqsız rəqabətin və inhisarçı fəaliyyətin qarşısının alınması üzrə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirlər görür;
- Haqsız rəqabətə, istifadəçilərin maraq və hüquqlarının pozulmasına, yaxud qanuna zidd olan hər hansı digər əməllərə yol verən şəxslər qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Daha bir dövlət tənzimlənməsi maləti internet telekommunikasiya xidməti göstərən operatorların və provayderlərin uçota alınmasıdır (maddə 13-1.). Bu xidmətləri göstərən operatorlar və provayderlər xidmət göstərməyə başladıkları vaxtdan 15 gün müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanında uçota durmalı, habelə uçot məlumatlarında baş vermiş dəyişiklik barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına dəyişikliyin baş verdiyi vaxtdan 10 gün müddətində məlumat verməlidirlər. Nazirlər Kabinetinin 12 oktyabr 2017-ci il 427 sayılı qərarı ilə internet provayderlərin uçotunun aparılmasına dair ayrıca qaydalar təsdiqlənib¹³.

“Telekommunikasiya haqqında” Qanun xidmət göstərən operator və provayderlərin hüquq və vəzifələrini də müəyyən edir. Bu subyektlərin hüquqlarına öz telekommunikasiya şəbəkələrini planlaşdırmaq və inkişaf etdirmək (genişləndirmək) qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada nömrə resurslarını və radiotezlikləri almaq və onlardan istifadə etmək, qanunvericiliklə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, göstərdikləri telekommunikasiya xidmətlərinin tariflərini və ödəmə qaydasını müstəqil müəyyən etmək və s. ; daxildir (maddə 32).

Operator və provayderlərin vəzifələrinə daxildir: telekommunikasiya sahəsində müəyyən olunmuş normativ hüquqi aktlara uyğun fəaliyyət göstərmək, abunəçi ilə bağlanan müqaviləyə əsasən üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək, istehlakçıların hüquqlarını pozmamaq, elekommunikasiya xidmətlərini müəyyən edilmiş standart, norma və qaydalara uyğun keyfiyyətlə göstərmək və s. (maddə 33).

Qanunun 44-cü maddəsinə əsasən, telekommunikasiya şəbəkələri, qurğuları və vasitələri dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə ola bilər. Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, operatorlar, provayderlər üçün bərabər hüquqi şərait yaradır. Qanunun 45-ci maddəsi isə telekommunikasiya şəbəkələri, qurğuları və vasitələri ilə bağlı mülkiyyət formasının dəyişdirilməsinə icazə verir. İstənilən hüquqi və fiziki şəxslər telekommunikasiya sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsində, icarəyə və idarəetməyə verilməsində qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada iştirak edə bilərlər. Telekommunikasiya şəbəkələri, qurğuları və vasitələri üzərində mülkiyyət formasının dəyişdirilməsinə onların mövcud maddi-texniki bazasını zəiflətməmək və texnoloji fəaliyyəti pozmamaq, habelə fiziki və hüquqi şəxslərin telekommunikasiya xidmətlərindən

¹³ <http://www.e-qanun.az/framework/36773>

istifadə etmək hüquqlarını əsassız məhdudlaşdırmamaq şərtilə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada yol verilir.

Telekommunikasiya xidmətlərinin təşkilini təmin edən əsas normativ sənədlərdən biri də "Ümumi rabitə şəbəkəsindən istifadə Qaydalarına dair" rabitə nazirinin 31 avqust 1999-cu il 141 sayılı Əmridir¹⁴. Bu sənədə əsasən, ümumi rabitə şəbəkəsinin imkanlarından istifadə etmək istəyən rabitə operatorları, mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyindən xüsusi razılıq (lisenziya) almalıdır. Belə lisenziyası olmayan operatorların ümumi rabitə şəbəkəsindən istifadəsi qadağandır. Eyni zamanda, həmin operatorların istifadə etdikləri avadanlıqların müvafiq sertifikatı olmalıdır. Nazirlik ayrı-ayrı rabitə qurğularının tətbiqinə, ümumi rabitə şəbəkəsinin optimal qurulmasına, effektiv və təhlükəsiz fəaliyyətinə yönəlmiş xüsusi texniki tələblər qoya bilər. Ümumi rabitə şəbəkəsinin idarəetmə mərkəzi Nazirliyin nəzarətindən olmalı, rabitə operatorları tərəfindən şəbəkənin nəzarətində olmalı operatorları tərəfindən şəbəkənin fəaliyyətində və idarə edilməsində yol verilən qeyri-normal hallara qarşı tədbirlər görülməlidir. Sənədin tələbinə görə, ümumi rabitə şəbəkəsindən istifadə edən operatorların qarşılıqlı münasibətləri bir sıra ümumi şərtlərə əsaslanmalıdır. Bu şərtlərə xidmətlərin göstərilməsi üçün vahid texnoloji prosesin təmin edilməsi və ümumi rabitə şəbəkəsi daxilində informasiyanın ötürülməsi, şəbəkənin layihə ehtiyatlarından maksimum istifadə edilməsi və onun iqtisadi effektivliyinin təşkili, istifadəçilərə göstərilən xidmətlərin keyfiyyət göstəricilərinin artırılması, - normativ aktlarla və tarif siyasətinin əsas prinsipləri ilə müəyyənləşdirilən vahid qiymətqoyma kriteriyalarına riayət edilməsi və rabitə qurğularının tikintisinə və istismarına hər bir tərəfin qoyduğu vəsaiti nəzərə almaqla bərabərhüquqlu əməkdaşlığın nəzərə alınması daxildir.

DÖVLƏT RABİTƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN VƏ İDARƏ OLUNMASININ PRAKTİK VƏ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

Telekommunikasiya sektorunda mövcud olan bütün dövlət şirkətləri ("AzInTelecom", "Aztelekom" və "Bakı Telefon Rabitəsi") təşkilati-hüquqi formasına görə məhdud məsuliyyətli cəmiyyət (MMC) kimi fəaliyyət göstərir. NK-nin 12.07.2012-ci tarixli 292 sayılı Qərarına¹⁵ əsasən, bu şirkətlər Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin strukturuna daxil deyil, lakin birbaşa tabeliyindədir.

Mülki Məcəllənin¹⁶ 87-ci maddəsinə əsasən, MMC bir və ya bir neçə şəxs (fiziki və (və ya) hüquqi şəxs) tərəfindən təsis edilən, nizamnamə kapitalı nizamnamə ilə müəyyənləşdirilmiş miqdarda paylara bölünən cəmiyyət məhdud məsuliyyətli cəmiyyət sayılır. MMC-lərin iştirakçıları onun öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşımır və cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı zərər üçün qoyduqları vəsaitin dəyəri həddində risk

¹⁴ <http://www.e-qanun.az/framework/10512>

¹⁵ <http://www.e-qanun.az/framework/39579>

¹⁶ <http://www.e-qanun.az/code/8>

daşıyırlar. Məcəllənin 91-ci maddəsinə əsasən, MMC-lərin ali orqanı iştirakçıların ümumi yığıncağıdır. Bir iştirakçısı olan cəmiyyətdə cəmiyyətin ümumi yığıncağının səlahiyyətləri iştirakçı tərəfindən təkbaşına həyata keçirilir. Cəmiyyətin nizamnaməsində nəzərdə tutulduğu halda, habelə ictimai əhəmiyyətli qurumlarda cəmiyyətin direktorlar şurası (və ya müşahidə şurası) və ya təftiş komissiyası (müfəttiş) yaradılır. “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunun 2.1.9-cu maddəsinə¹⁷ və “İctimai əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirən hüquqi şəxslərin siyahısının təşkilənməsi haqqında” NK-nin 01.09.2016-cı il 338 sayılı Qərarına¹⁸ əsasən publik hüquqi şəxslər, kredit və sığorta təşkilatları, investisiya fondları və telekommunikasiya müəssisələri ictimai əhəmiyyətli qurumlar sayılır.

Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətdə onun fəaliyyətinə cari rəhbərliyi həyata keçirən və iştirakçıların ümumi yığıncağına hesabat verən icra orqanı (kollegial və (və ya) təkbaşına) yaradılır. Cəmiyyətin kollegial icra orqanının rəhbəri və üzvləri və ya cəmiyyətin təkbaşına fəaliyyət göstərən icra orqanının rəhbəri onun iştirakçıları olmayanların sırasından da seçilə bilər. Bir iştirakçıdan ibarət olan cəmiyyətdə ümumi yığıncağın səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər barəsində qərarlar həmin iştirakçı tərəfindən təkbaşına qəbul edilir və yazılı surətdə rəsmi

Məcəllənin 91-1.-ci maddəsinə əsasən MMC-lərin direktorlar şurası (müşahidə şurası) cəmiyyətin ümumi yığıncaqlar arasındakı dövrdə onun icra orqanının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Əgər nizamnamədə təftiş komissiyasının seçilməsi (müfəttişin təyin edilməsi) nəzərdə tutulmamışdırsa, bu Məcəlləyə uyğun olaraq təftiş komissiyasının (müfəttişin) səlahiyyətləri direktorlar şurasına (müşahidə şurasına) verilə bilər. Direktorlar şurasının sədri onun iclaslarını üç ayda bir dəfədən az olmayaraq çağırır və icaslara sədrlik edir, iclasda hər üzv bir səsə malik olmaqla, qərarlar sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Məcəllənin 91-2.-ci maddəsinə əsasən, MMC-nin kollegial icra orqanı yalnız fiziki şəxslərdən ibarət ola bilər.

Telekommunikasiya sektorunda mövcud olan aparıcı dövlət müəssisələrində menecment strukturunun hətta formal hüquqi tələblər baxımından korporativ idarəetmə modelinin elementlərinə nə dərəcədə uyğun gəldiyini dəyərləndirmək demək olar ki, mümkünsüzdür. İlk növbədə ona görə ki, bu şirkətlərin heç birinin idarəetmə strukturuna dair informasiyalar, onların fəaliyyətini tənzimləyən əsas sənəd (Nizamnamə) ictimaiyyət üçün əlçatan mənbələrdə mövcud deyil. Müvafiq qurumların internet saytlarında (<https://www.azintelecom.az/>, <https://www.aztelekom.az/>, <https://www.baktelecom.az/>) idarəetmə strukturu və onların fəaliyyətini tənzimləyən əsas hüquqi sənədlərlə bağlı heç bir məlumat yerləşdirilməyib. Digər tərəfdən isə tədqiqat çərçivəsində bu qurumlara informasiya sorğusu göndərildi və yalnız bir müəssisədən – “Aztelekom” MMC-dən cavab alındı. Qurumun cavabında qeyd edilir ki, MMC-nin rəhbər orqanları Ümumi Yığıncaq, Müşahidə Şurası və İcra orqanından ibarətdir. Lakin nə ictimaiyyət üçün əlçatan

¹⁷ <http://www.e-qanun.az/framework/5458>

¹⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/33634>

hesabatlarda, nə də internet axtarış sistemi vasitəsilə dövlətin telekommunikasiya müəssisələrində müşahidə şuraları, onların fəaliyyəti və üzvləri barədə heç bir məlumat əldə etmək mümkün deyil. Hətta formal olaraq Nizamnamə Müşahidə Şurasının mövcudluğunu nəzərdə tutsa belə, İƏİT-nin “Dövlət müəssisələrində korporativ idarəetmə Qaydaları”nın¹⁹ tələblərinə uyğun olaraq dövlət telekommunikasiya şirkətləri özəl mülkiyyətə aid MMC-lərdən bir sıra əlamətlərinə görə fərqləndiyi halda korporativ idarəçilik modelini tətbiq edə bilər. Həmin əlamətlərə daxildir:

- Şuranın, icra orqanının və müvafiq tənzimləyici nazirliyin (agentliyin) dəqiq müəyyən edilən səlahiyyətləri;
- Müşahidə Şurasının təsdiqlənən tərkibi və digər idarəetmə orqanları ilə əlaqələrini tənzimləyən dəqiq hüquq normaları;
- Bütün maraqlı tərəflərə, o cümlədən işçilərə qərar qəbulu ilə bağlı verilmiş səlahiyyətlərin çərçivəsi;
- Məlumat açıqlığına, hesabatlılığa və şəffaflığa dair müəyyənləşdirilmiş dəqiq tələblər.

Qaydalarda dövlət müəssisələrində fəaliyyət göstərməli olan Müşahidə Şuralarına qarşı dəqiq tələblər də müəyyən edilib. Şuralarının gücləndirilməsi və keyfiyyətinin artırılması dövlət müəssisələrinin korporativ idarəetmə təcrübələrinin təkmilləşdirilməsində fundamental addımdır. Bu təsisatlar şirkətin fəaliyyətinə görə əsas məsuliyyət daşıyan element kimi müəyyənləşdirilməli, onlar strateji idarəetmə funksiyasını yerinə yetirmək, həmçinin və menecmentin fəaliyyətinin monitorinqini aparmaq üçün lazım olan səlahiyyətlərə, səriştəyə və obyektivliyə malik olmalıdırlar. MŞ-larının hesabatları təşkilatı məsələlər, maliyyə fəaliyyəti, mühüm risk faktorları, mühüm hadisələr, maraqlı tərəflərlə əlaqələr və koordinasiya və ya sahiblik edən təşkilat tərəfindən verilən göstərişlərin təsiri barədə məlumat verməli və onları şərh etməlidir. Öz rollarını yerinə yetirmək üçün MŞ ümumi korporativ məqsədlər çərçivəsində korporativ strategiyayı müəyyən etməli, monitorinqini aparmalı və nəzərdən keçirməli, fəaliyyəti qiymətləndirmək üçün müvafiq meyarlar yaratmalı və əsas riskləri müəyyən etməli, maliyyə hesabatlarının dövlət müəssisəsinin cari fəaliyyətini və əlaqədar riskləri düzgün əks etdirdiyini təmin etməklə, açıqlama və məlumatın çatdırılması prosesini monitorinq etməli, menecmentin fəaliyyətini qiymətləndirməli və ona nəzarət etməlidir.

Dövlət müəssisələrinin MŞ-larının əsas funksiyalarından biri Baş İcraçı Direktorun təyin edilməsi və işdən azad edilməsi olmalıdır. Bu səlahiyyət olmadan DMM-lərin şuraları üçün monitorinqlə bağlı funksiyalarını tam yerinə yetirmək və dövlət müəssisəsinin fəaliyyətinin nəticələrinə görə məsuliyyət hiss etmək çətinidir. Dövlətin əsas səhmdar olduğu bəzi təcrübələrdə yeganə mülkiyyətçi Baş İcraçı Direktoru birbaşa təyin edə bilər. Lakin bu halda MŞ-ları ilə məsləhətləşmə əsas şərtidir.

¹⁹ <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-ownedenterprises/45035654.pdf>

Həmçinin belə şəraitdə Baş İcraçı Direktorun təyin edilməsi qaydaları və prosedurları şəffaf olmalı, peşəkarlıq meyarlarına əsaslanmalıdır.

Fəaliyyəti araşdırılan dövlət telekommunikasiya müəssislərinin hesabatlılıq və məlumat açıqlığı təcrübəsi də İƏİT-nin korporativ idarəetmə standartlarına cavab vermir. Həmin standartlara əsasən, dövlət müəssislərinin ictimaiyyət üçün açıqlanan hesabatları şirkətin ümumi fəaliyyəti və onun nəticələri, dövlətdən alınmış maliyyə yardımları və ya dövlətdən alınmış təminatlar barədə müfəssəl informasiyaları özündə əks etdiməlidir.

Artıq milli qanunvericilikdə də dövlət müəssislərində korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiqi üzrə standartlar müəyyənləşdirilib. Nazirlər Kabinetinin 04.06.2019-cu il 257 sayılı qərarı²⁰ səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətlərində korporativ idarəetmə qayda və standartları müəyyən edir. Lakin sənədin adından göründüyü kimi bu normativ-hüquqi çərçivə səhmdar cəmiyyətlərə aiddir, dövlətin telekommunikasiya şirkətləri isə məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərdir. Qayadaların bütün istinasız olaraq bütün dövlət müəssislərini əhatə etməsi üçün ya telekommunikasiya şirkətləri təcili olaraq səhmdar cəmiyyətlərə çevirməlidir, ya da həmin hüquqi normalar dövlət mülkiyyətində olan MMC-lərə də şamil edilməlidir. Sənəddə səhmdar cəmiyyətlərdə korporativ idarəetmənin standartları kimi aşağıdakılar müəyyən edilib:

- dövlət tərəfindən səhmdar funksiyasının effektiv şəkildə icrası;
- effektiv fəaliyyət göstərən Müşahidə Şurasının (Direktorlar Şurası) təşkili;
- səhmdar cəmiyyətin fəaliyyətinin şəffaflığının təminatı;
- səmərəli və çevik icra sisteminin təşkili;
- risklərin effektiv idarə edilməsi sisteminin formalaşdırılması;
- korporativ idarəetmə prinsiplərinə riayət olunmasının təşkili;
- korporativ sosial məsuliyyət.

Qaydalara əsasən dövlət mülkiyyətində olan səhmdar cəmiyyətlərin fəaliyyətini ümumi nəzarəti həyata keçirən Direktorlar Şurasının (Müşahidə Şurası) yaradılması, şəffaflığın təmin edilməsi üçün beynəlxalq tələblərə uyğun maliyyə hesabatlarının tərtibi və açıqlanması mühüm tələblər kimi əks olunub.

Azərbaycanın telekommunikasiya sektorunda fəaliyyət göstərən aparıcı şirkətlərinin hesabatlarının təhlili göstərir ki, bu sahədə nəinki korporativ idarəetmə ilə bağlı beynəlxalq standartların, eləcə də milli qanunveriliyin tələbləri ödənmir. **Əvvəla**, bu şirkətlərin heç birinin nizamnamə məqsədlərinə uyğun fəaliyyətlərinə və onların nəticələrinə dair ümumi hesabat ümumiyyətlə açıqlanmır. Xüsusilə də bu cür hesabatlarda göstərilən xidmətlər, onların strukturu, həcmi, dinamikası, coğrafi bölgüsü barədə informasiyaların olması çox mühümdür. **Digər tərəfdən** isə "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunun 8-ci maddəsi ictimai əhəmiyyətli qurumların

²⁰ <http://www.e-qanun.az/framework/42596>

öz maliyyə hesabatlarını beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarına uyğun hazırlanmasını və yayılmasını tələb edir. Bu standartlar görə, maliyyə hesabatlarına maliyyə riskləri və onların idarə edilməsi, əlaqəli tərəflərlə əməliyyatlar, pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri, ticarət və sair kreditor borcları, borc öhdəlikləri, cari və uzunmüddətli aktivlər, əmlak, tikili və avadanlıqlar, gəlirlərin kateqoriyalar üzrə analizi, xərclərin kateqoriyalar üzrə analizi, ödənilən vergilər, asılı müəssisələrə investisiyalar, kapitalda dəyişikliklər, fəaliyyət seqmentləri üzrə maliyyə məlumatları, maliyyə gəliri, maliyyə xərcləri və s. barədə çox geniş məlumatlar daxil edilməlidir.

“Mühasibat uçotu haqqında” Qanunun maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi ilə bağlı müddələrinin icrasını təmin etmək məqsədilə NK-nin 27.05.2010-cu il 97 sayılı qərarı ilə “Kommersiya təşkilatlarının illik maliyyə hesabatlarının və birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi və dərc edilməsi Qayadaları” təsdiqlənib²¹. Sənədin 1.3-cü maddəsi ictimai əhəmiyyətli qurumların maliyyə hesabatlarını beynəlxalq standartlara uyğun tərtib etməli olduğunu vurğulayır. Öz növbəsində, Qaydanın 2-ci maddəsi maliyyə hesabatlarının tərkibini müəyyən edir. Belə ki, ictimai əhəmiyyətli qurumların açıqladığı maliyyə hesabatları müəssisənin ümumi maliyyə vəziyyəti, mənfəət, zərər və digər məcmu gəlirin həcmi, kapitalda dəyişikliklər, pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə ətraflı və izahedici qeydlərlə yayılmalıdır. Sənədin 5-ci maddəsinə əsasən, ictimai əhəmiyyətli qurumlar öz maliyyə hesabatlarını auditor rəyilə birlikdə internet səhifəsində yaymalıdır.

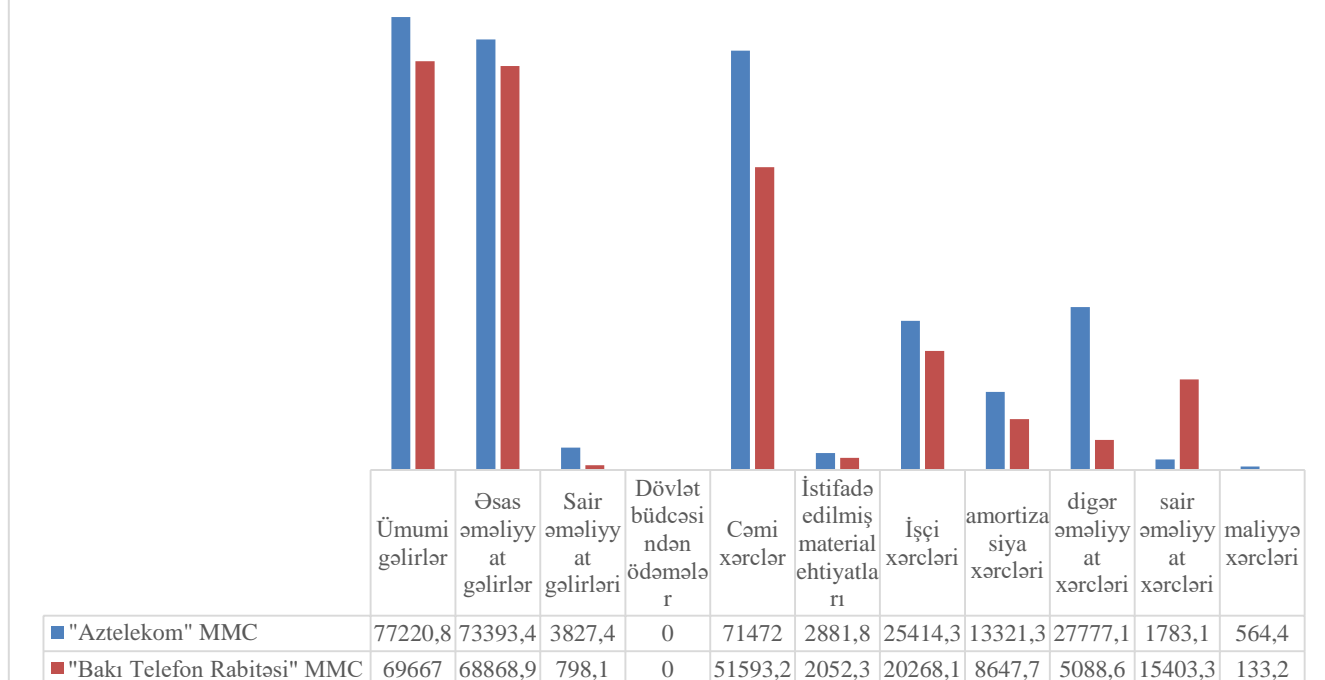
“Aztelekom” MMC və “Bakı Telefon Rabitəsi” MMC-nin maliyyə hesabatları son dərəcə məhdud informasiya təqdim edir. “Aztelekom” MMC-nin ən son hesabatı 2019-cu ilə²², “Bakı Telefon Rabitəsi” MMC-nin son hesabatı isə 2018-c ilə²³ aiddir. Bu hesabatların hər ikisi eyni struktura və məlumat tutumuna malikdir, yalnız müəssisələrin ümumi gəlir və xərcləri, onların məhdud səviyyədə strukturu barədə məlumat açıqlayır.

²¹ <http://www.e-qanun.az/framework/19630>

²² https://www.aztelekom.az/uploads/files/az_financial_2019.pdf

²³ <https://www.baktelecom.az/uploads/public/X%C9%99b%C9%99r%C9%99r/2019%20Hesabat.pdf>

"Aztelekom" və "Bakı Telefon Rabitəsi" MMC-lərin maliyyə hesabatlarının strukturu, mln. manatla

“Azİntelekom” MMC-nin maliyyə hesabatı bu 2 şirkətlə müqayisədə daha əhatəlidir²⁴. Qurumun ən son maliyyə hesabatı 2018-ci ilə aiddir. Bu hesabatda cari və uzunmüddətli aktivlər, onların strukturu, cari və uzunmüddətli öhdəliklər, kapital və mənfəət barədə məlumatlar əks olunub.

“Azİntelekom” MMC-nin 2018-ci il üzrə maliyyə nəticələri (min manatla)

Maliyyə göstəriciləri	Məbləğ
Cəmi uzunmüddətli aktivlər	508162,6
Əmlak və avadanlıqlar	17010,1
Qeyri-maddi aktivlər	(428)
İnvestisiya qoyuluşları	483971,1
Digər uzunmüddətli aktivlər	1334,9
Cəmi qısamüddətli aktivlər	29237,9
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri	13256,9
Mal-material ehtiyatları	1041,6
Ticarət və digər debitor borcları	7199,3

²⁴ <https://www.azintelecom.az/upload/files/ce822a2ea4896440541fab4eb405e46e.pdf>

Digər qısamüddətli aktivlər	7740,1
Cəmi aktivlər	537400,6
Nizamnamə kapitalı	8,146
Bölüşdürülməmiş mənfəət	61210,3
Cəmi kapital	61248,5
Uzunmüddətli öhdəliklər	471994,7
Qısamüddətli öhdəliklər (kreditor borclar)	4187,4
Cəmi öhdəliklər	476182,1
Cəmi öhdəliklər və kapital	537400,6
Gəlir	28453
Xidmətlərin maya dəyəri	(9999,9)
Ümumi mənfəət	18453
Ümumi inzibati və digər əməliyyat xərcləri	(6488,2)
Digər əməliyyat gəlirləri	(406,6)
Əməliyyat mənfəəti	11558,3
Mənfəət vergisi xərci	(882,0)
İl üzrə mənfəət	9522,8

Məlumatlardan göründüyü kimi, telekommunikasiya sektorunda fəaliyyət göstərən 3 aparıcı dövlət şirkətindən heç biri dövlət büdcəsindən birbaşa vəsait almır. Lakin tabeçiliklərində olduqları Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi vasitəsilə mərkəzləşdirilmiş qaydada, müxtəlif investisiya layihələrinin dəstəklənməsi üçün sərmayələrin yönəldilib-yönəldilmədiyi barədə hər hansı açıq mənbədə məlumat yoxdur.

Şirkətlərin dövlət büdcəsi qarşısında öhdəlikləri, tədiyə növləri üzrə öhdəliklərin strukturu barədə də hesabatlarda hər hansı məlumat açıqlanmır. Eyni zamanda şirkətlərin öz gəlir mənbələri və borclanma hesabına hesabına həyata keçirdikləri investisiya layihələri barədə də məlumatlar ictimaiyyət üçün qapalıdır.

Dövlət müəssisələrinin maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanması yalnız şəffaflıq baxımından önəmli deyil. Bu cür hesabatlar həmçinin adıçəkilən subyektlərin fəaliyyətinin səmərəliliyini də ölçmək baxımından zəruri məlumat bazası formalaşdırır. Artıq ötən ildən etibarən fəaliyyətin səmərəliliyinin ölçülməsi dövlət təsərrüfat subyektləri üçün hüquqi öhdəliyə çevrilib. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin 04.06.2019-cu il 257 sayılı qərarı²⁵ ilə "Paylarının (səhmlərinin)

²⁵ <http://www.e-qanun.az/framework/42596>

nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi Qaydası" təsdiqlənib. Həmin qaydalara uyğun olaraq təklif olunan indikatorlar əsasında aparılan qiymətləndirmənin nəticəsinə görə, səmərəlilik əmsalı 50%-dən aşağı olduqda, dövlət şirkətlərinin fəaliyyəti qeyri-kafi, 100% olduqda çox yüksək qiymət alır (o cümlədən, 50-70% intervalı kafi, 70-90% arası yaxşı). Ümumilikdə fəaliyyətin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün əsas və əlavə qruplarda olmaqla 23 indikatorun tətbiqi nəzərdə tutulur. Bura vergidən öncəki mənfəətlilik səviyyəsi (EBİTDA), əməliyyat xərclərinin əsas əməliyyat gəlirlərinə nisbəti, cəlb edilmiş kapitalın rentabelliği, səhmdar kapitalın rentabelliği, səhmdar investisiyalarının gəlirliliği, aktivlərin rentabelliği, mütləq likvidlik əmsalı, əmək məhsuldarlığı, ödəmə qabiliyyətliliği əmsalı, dividend ödənişi əmsalı, istehsal güclərinin istifadə əmsalı, enerji səmərəliliyi və s. daxildir.

SEKTORDA İDARƏETMƏNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ VƏ YOLLARI

Təxminən 30 il öncəyə qədər telekommunikasiya və rabitə xidmətləri çox az istisnalarla bütün dünyada dövlət tərəfindən təqdim edilirdi. Lakin uzunmüddətli araşdırmalar və empirik analizlər rəqabətsiz mühitdə fəaliyyət göstərən dövlət rabitə xidmətlərinin xərclərinin yüksək, xidmətlərin məhsuldarlığının və keyfiyyəyyətinin aşağı olduğunu üzə çıxardı. Əsas səbəb odur ki, dövlət inhisarçı şirkətləri rəqabətə ehtiyac duymadıqları üçün texnoloji dəyişikliklərə çevik reaksiya vermirdi. Müxtəlif ölkələrdə rabitə sektorunda başlayan liberallaşdırma dalğasının məqsədi bu sektorda rəqabəti artırmaq və nəticədə istehlakçıların rabitə xidmətlərinə əlçatanlığının artırılmasını, eləcə də xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin etmək olub. Rəqabətin formalaşdırılması ona görə lazım idi ki, alternativ operatorlar üçün bazara girməkdə heç bir maneə olmasın, heç bir operator bazarda hökmram mövqə tutmasın, rəqiblərə münasibətdə məhudlaşdırıcı davranışlar nümayiş etdirə bilməsin. Bu zaman əsas addımlardan biri rabitə sektorunda siyasət hazırlayan ail dövlət qurumundan (məsələn, Rabitə Nazirliyindən) asılı olmayan, avtonom bir tənzimləyici orqanın formalaşdırılması çox önəmlidir. Bu orqan müəyyən edilən siyasət çərçivələri daxilində bazar oyunçularının fəaliyyətini izləyir, rəqabət mühitini pisləşdirən istənilən ooperatora qarşı hüquqi alətlər əsasında qərarlar qəbul edir.

Bazarda inhisarçılıq, xidmətin əsasən bir operatorin əlində cəmlənməsi yalnız rəqiblərin bazara girişinin qarşısını almır, eləcə də aşağı keyfiyyətdə xidmət göstərir. Çünki bazarda rəqib olmadıqda, onu keyfiyyətli xidmətə məcbur edən mexanizm olmur.

Avropa ölkələrində, hətta postsosialist ölkələrdə telekommunikasiya müəssisələrinin, xüsusən dövlət inhisarında olan sabit telefon şirkətlərinin özəlləşdirilməsi geniş yayılmış təcrübədir. Bu ölkələrdə 1990-2000-ci illərdə aparıcı telekommunikasiya şirkətlərinin özəlləşdirilməsi zamanı fərqli yanaşmalar olmuşdur. Məsələn, "MacarTelekom"un 67%-i, "BelçikaTelekom"un 49.9%-i, "CexTelekom"un 27%-i

özəlləşdirilmişdi²⁶. Bu təcrübələrdə ortaq məqam isə istinasıq olaraq özəlləşdirən tərəfin xarici investor olmasıdır.

Azərbaycanın aid olduğu coğrafiyada Türkiyənin təcrübəsinə diqqət yetirmək məqsəduyğundur. Süktorun aparıcı oyunçusu olan “Türktelekom”un dövlətsizləşdirilməsinə 2000-ci illərin əvvəlindən start verilmişdi. Hazırda həm sabit telefon, həm mobil telefon, həm də internet xidmətləri göstərən “Türktelekom”un paylarının 55%-i “LYY Telekomünikasyon A.Ş” şirkətinə, 30%-i dövlətə (o cümlədən, 25%-i Maliyyə və Xəzinə Nazirliyinə, 5%-i Türkiyə Varlıq Fonduna), 15%-i isə fond birjası vasitəsilə sərbəst bazara buraxılan səhmlərin sahiblərinə məxsusdur²⁷. “LYY Telekomünikasyon A.Ş” Türkiyənin 3 bankı (İş Bankası, Akbank və Garantibank) tərəfindən ortaq qurulan şirkətdir. Bi şirkət “Türktelekom”dakı 55%-lik payı 2019-cu ildə Livanın “Ojer Telekom” şirkətindən alıb. Livan şirkəti öz payını 2005-ci ildə ilkin özəlləşdirmə zamanı 6.5 mlrd. ABŞ dollarına əldə etmişdi. Lakin 2013-cü ildə “Türktelekom”un hissələrini zəmanət göstərərək banklardan götürdüyü 4.750 mlrd. ABŞ dolları kredit borcunu geri ödəyə bilmədiyi üçün öz hissələrini satmağa məcbur qalmışdı. Açıq bazarda 15%-lik səhm satışından isə hökumət 1.911 mlrd. dollar əldə etmişdi²⁸.

Azərbaycanda da son 20 ildə dövrü olaraq telekommunikasiya sektorunda islahatlar hökumətin diqqət mərkəzində olub. İlk dəfə ölkə prezidentinin 29.03.2001-ci il 671 sayılı sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı»na uyğun olaraq Rabitə Nazirliyinin bir sıra bir sıra müəssisə və obyektlərinin özəlləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edildi²⁹. Sərəncama görə, hazırda telekommunikasiya bazarında hökmran mövqə tutan “Bakı Telefon Rabitəsi” və «Aztelekom» MMC-lər özəlləşdirməyə açıq elan edilməli idi. Qəbul edilən sənəddə göstərilirdi ki, adıçəkilən müəssisələrin özəlləşdirilməsində yerli investorlarla yanaşı xarici investorların da iştirakına icazə verilir.

Lakin ötən dövrdə bu 2 şirkətin dövlətsizləşdirilməsini nəzərdə tutan sərəncam icra edilməmiş qaldı. Bu müddətdə dəyişən yalnız onların təşkilati-hüquqi statusu oldu. İstehsalat birliyi kimi fəaliyyət göstərən «Aztelekom» 2015-ci ilin iyul ayında³⁰, “Bakı Telefon Rabitəsi” isə 2017-ci ilin iyul ayında məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərə çevrildilər³¹.

2016-cı ildə telekommunikasiya sektorunda islahatlar yenidən hökumətin gündəliyinə qayıtdı. Ölkə prezidentinin 06.12.2016-cı il 1138 sayılı fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” təsdiqləndi ³². Xəritədə qeyd edilir ki,

²⁶ “Doğal tekellerin düzenlenmesi ve telekomünikasyon sektöründe düzenleyici kurum”. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dogal_Tekellerin_Duzenlenmesi-ve-Telekom%C3%BCnikasyon_Sektorunde_Duzenleyici-Kurum%E2%80%8B.pdf

²⁷ <http://www.tyatirimciiiskileri.com.tr/tr-tr/mali-operasyonel-veriler/sayfalar/faaliyet-raporlari.aspx>

²⁸ “Özelleştirme Sonrası Türk Telekom”. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/790878>

²⁹ http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/4/f_4528.htm

³⁰ <http://www.ictnews.az/read-37698-news-1.html>

³¹ <https://mincom.gov.az/az/view/organization/5/>

³² <http://www.e-qanun.az/framework/34254>

telekommunikasiya sektorunda liberal bazar prinsipləri əsasında ədalətli rəqabət mühitinin yaradılması, şəffaf və səmərəli tənzimləmə mexanizmlərinin və prosedurlarının müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi islahatın əsas vəzifələrindən biridir. Bu qəbildən olan islahatların 2 əsas istiqaməti kimi aşağıdakılar müəyyən edilib:

(i) Sektor üzrə idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi;

(ii) Telekommunikasiya bazarının liberallaşdırılması

İdarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi ilk növbədə müstəqil tənzimləmə orqanının yaradılmasını nəzərdə tutur. Hazırda ölkədə telekommunikasiya sektorunda tənzimləyici funksiyasını həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyidir (RYTN). Paralel olaraq RYTN tabeliyində olan təşkilatlar vasitəsilə telekommunikasiya sektorunda əsas aktyorlardan biri kimi iştirak edir. Yol Xəritəsində qeyd edilir ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsasən, müstəqil tənzimləyici qurum telekommunikasiya sektorunu tənzimlədikdə bazarın inkişafına və daha çox investisiya qoyulmasına zəmin yaranır.

Beynəlxalq təcrübədə telekommunikasiya sektoru üzrə tənzimləyici qurum bir sıra mühüm funksiyalar həyata keçirir. Məsələn, telekommunikasiya bazarının formalaşdırılması və inkişafının təmin edilməsi əsas funksiyalardan biridir. Tənzimləyici orqan bazarda tələb olunan iştirakçıların sayının müəyyən edilməsi üzrə qiymətləndirmələr aparır, bazar subyektlərinə lisenziyaların verilməsi, bazar iştirakçılarına nömrə resurslarının ayrılması və operatorlar arasında nömrə daşınması kimi məsələləri tənzimləyir. Eyni zamanda, bazar faktorları və tərəflərin mənafeləri nəzərə alınmaqla, rüsum və qiymətlərin (tariflərin) tənzimlənməsini, habelə sektor daxilində iştirakçıların fəaliyyəti ilə bağlı digər zəruri tənzimləmələri də həmin qurum həyata keçirir.

Onun daha vacib funksiyası İKT üzrə strateji məqsədlərə nail olunmasıdır. Belə məqsədlərə tənzimləyici qurum tərəfindən xidmət keyfiyyətinə nəzarət, istehlakçıların maraqlarının qorunmasını, keyfiyyət standartlarının və əhatə dairəsinə dair optimal tələblərin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlər daxildir. Telekommunikasiya sektorunda effektiv tənzimləməni həyata keçirmək məqsədilə dünyada son 20 ildə yaradılmış 190 tənzimləyici qurum fəaliyyət göstərir. Müstəqil tənzimləyici qurumların nümunəsi kimi region ölkələrindən Türkiyədə Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Qurumunu³³, Gürcüstanda isə Milli Kommunikasiya Komissiyasını³⁴ göstərmək mümkündür.

Hökumətinin yanaşması budur ki, Azərbaycanda da telekommunikasiya sektoru hər hansı mərkəzi hakimiyyət orqanının nəzarəti altında olmadan müstəqil yaradılmalıdır. Çünki təcəvillik olarsa, verilmiş qərarlar həmin mərkəzi icra hakimiyyəti orqanın qərarları ilə ziddiyyət təşkil etdikdə həmin qərarların ləğvi qaçılmazdır. Bundan əlavə, mərkəzi hakimiyyət orqanının tabeliyində çoxlu

³³ <https://www.btk.gov.tr/kurulus>

³⁴ <https://comcom.ge/en/the-commission/about-commission>

qurumlar var və tənzimləyici qurum da müstəqil olmadıqda sektorda rəqabət mühitini təmin etmək üçün həmin qurumların maraqlarını uzlaşdırmadan hər hansı avtonom addımlar ata bilməyəcək. Yol Xəritəsində nəzərdə tutulmuşdu ki, 2017-2020-ci illər ərzində müstəqil tənzimləyici orqanın fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar hazırlanmalı və təsdiqlənməli idi. Xəritədə qeyd edilirdi ki, islahatlarla bağlı yaradılmış işçi qrup 2017-ci ildə Azərbaycanda telekommunikasiya sektorunun inkişafı ilə bağlı çərçivə planını və tənzimləmə funksiyalarını müstəqil tənzimləyici qurumun həyata keçirməsi üçün müvafiq qurumun yaradılmasına dair məsələləri əhatə edən üçillik keçid planı hazırlayacaqdır. Üçillik keçid dövrü ərzində isə tənzimləyici qurumun vəzifə və funksiyalarını RYTN icra edəcəkdir. Artıq 2020-ci il son yaxınlaşır, amma bu istiqmətdə hansısa addımların atılmasına dair nə ictimaiyyət üçün açıqlanan hər hansı rəsmi sənəd və ya informasiya yoxdur.

Telekommunikasiya sektorunda liberallaşdırma islahatları ilə bağlı Yol Xəritəsində 2 əsas tədbir nəzərdə tutulmuşdu: beynəlxalq internet kanallarına qoşulan operatorların sayının artırılması və sektorda özəlləşdirmə.

Hazırda beynəlxalq internet trafikinin ölkəyə gətirilməsi üzrə xidmətləri 2 şirkət həyata keçirir və Xəritədə həmin operatorların sayının 3-ə çatdırılması hədəflənir. Bu hədəfə də 2020-ci ilə qədər yetişmək nəzərdə tutulmuşdu.

Telekommunikasiya sektorunda özəlləşdirməyə gəldikdə, Yol Xəritəsində qeyd edilir ki, Azərbaycanda sabit şəbəkədə genişzolaqlı xidmətlərin 50 faizdən çoxu azsaylı bazar subyektləri tərəfindən təqdim edilir. Genişzolaqlı şəbəkə bazarının liberallaşdırılması ölkədə rabitə əlaqəsinin gücləndirilməsi istiqamətində əsas təkanverici amillərindən biri ola bilər. Beynəlxalq təcrübədə dünya ölkələri bazarlarda rəqabət mühiti yaratmaqla, iştirakçıların paylarının effektiv tənzimlənməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirirlər. Buna görə də Azərbaycanın telekommunikasiya bazarında müşahidə edilən meyillər bu trendə orta və uzunmüddətli perspektivdə uyğunlaşdırılmalıdır. Sənəddə vurğulanır ki, region ölkələrində sabit genişzolaqlı xidmət üzrə yüksək xüsusi çəkiyə malik bazar iştirakçılarının bazar payları 2010–2015-ci illərdə azaldığı halda, Azərbaycanda belə iştirakçılar öz abunəçi bazasını genişləndirməklə bu göstəricini 2010-cu ildəki 40 faizdən 2015-ci ildə 66 faizədək artırmışlar

Hökumət hesab edir ki, beynəlxalq təcrübəyə istinad edilsə, bazarın liberallaşdırılması xidmətlərin qiymətlərinin optimallaşmasına, investisiya qoyuluşlarının həcmnin və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur. Bazar iştirakçıları arasında liberallığın artırılması, rəqabət mühitinin təkmilləşdirilməsi beynəlxalq zənglərin orta qiymətlərinin 48 faiz, genişzolaqlı şəbəkə qiymətlərinin isə 32 faiz aşağı salınmasına imkan verə bilər. Beynəlxalq təcrübədə liberallaşdırma həyata keçirildikdən sonra beynəlxalq zənglərin həcmnin 32-104 faiz aralığında artdığı, qiymətlərin isə 30-90 faiz aralığında azaldığı müşahidə edilmişdir. Bununla yanaşı müəyyən edilmişdir ki, beynəlxalq şlüzlər üzərində yüksək xüsusi çəkiyə malik iştirakçıların üstün mövqeyə malik olduğu ölkələrdə qanunsuz daxil olan trafik

ümumi beynəlxalq trafikdə 30-60 faiz aralığında paya malikdir və bu da, öz növbəsində, vergidən yayınmalarla müşayiət olunur.

Yol Xəritəsində təklif edilir ki, xarici investorların cəlb edilməsi və RYTN-nin tabeliyində olan telekommunikasiya qurumlarının, ilk növbədə "Aztelekom" MMC, Bakı Telefon Rabitəsi İstehsalat Birliyi və "AzInTelecom" MMC kimi təşkilatların özəlləşdirilməsi nəzərdən keçirilməlidir. Sənəddə bu fəaliyyətin icrası üçün 2018-2020-ci illər nəzərdə tutulsa da, hələ ki, hər hansı real addımlar atılmayıb.

Rəsmi statistik məlumatların da təhlilindən görüldüyü kimi, sabit telefon şəbəkəsi xidmətləri bazarında özəl sektorun payı 4-5%-dən çox deyil. Ən son statistikaya görə internet xidmətləri bazarında özəl sektorun nisbi üstünlüyü (55% ətrafında) olsa da, 2010-2018-ci illərdə bu sektorun bazar payı sürətlə azalaraq təxminən 90%-dən 55%-ə qədər geriləmişdir. Baxmayaraq ki, internet xidmətləri təqim edən bütün bazar iştirakçılarının 90%-dən çoxu qeyri-dövlət sektorunu təmsil edir. Amma beynəlxalq internet trafikinin ölkəyə gətirilməsi üzrə xidmətlərin cəmi 2 özəl şirkətin əlində təmərküzləşməsi göstərir ki, problem təkcə dövlət sektorunun inhisarçılığı ilə də yekunlaşmır. Yəni telekommunikasiya sektorunda islahatlar özəlləşdirməyə ilə məhdudlaşmamalı, daha geniş miqyaslı olmaqla liberallaşdırmanı nəzərdə tutulmalıdır. Çünki bəzən özəlləşdirmə dövlətin inhisarçılığını aradan qaladır, amma əvəzində özəl subyektin inhisarçılığı yaranır. Liberallaşdırma islahatları isə mülkiyyət fərqi qoymadan rəqabətli bazarın, xidmətlərin göstərilməsində bütün oyunçulara bərabər şərtlərin yaradılmasını nəzərdə tutur.

"Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" Qanuna³⁵ əsasən, bazar payı 35 faizdən çox olan təsərrüfat subyekti hökmran mövqeyə malik subyekt hesab edilir. Hazırda Azərbaycanın telekommunikasiya sektorunda, xüsusilə sabit və mobil telefon xidmətləri bazarında çox az istisna ilə bütün oyunçular hökmran mövqeyə sahibdirlər. Qanunun 8-ci maddəsinə əsasən, hökmran mövqə tutan subyektlər rəqiblərinin bazara daxil olmasına əsassız manelər yaratmaq imkanına malikdirlərsə, bu inhisarçılıq hesab edilir və ona qarşı qanunvericilik qaydasında tədbirlər görülməlidir. Hazırda dövlət mülkiyyətində olan sabit telefon şəbəkə şirkətlərinin rəqiblərinə, xüsusən onların nömrələrinin, internet infrastrukturunun (xüsusən fiber-optik xətlərin) bazasında genişzolaqlı internet xidmətləri təklif edən müstəqil operatorlara qarşı bu cür manelər yaratmaq üçün texniki və texnoloji imkanları mövcuddur. Bu, dövlət şirkətlərinin həm zəruri infraqurur, həm də bu infraqurur üzərindən xidmət göstərmək imkanına malik olmasını nəzərdə tutur.

Nəhayət, vacib məqamlardan biri telekommunikasiya şirkətlərinə münasibətdə antinhisar qanunvericiliyində olan ziddiyətli müddəaların mövcudluğudur. Belə ki, NK-nin 19.07.2013-cü il 189 sayılı qərarına³⁶ əsasən, "Aztelekom" MMC, "Bakı Telefon Rabitəsi" MMC kimi dövlət rabitə şirkətləri təbii inhisar subyektlərinin siyahısına daxil edilib. Halbuki həm "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" Qanunda, həm də "Təbii

³⁵ <http://www.e-qanun.az/framework/8249>

³⁶ http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/26/f_26296.htm

inhisarlar haqqında” Qanunda³⁷ müəyyənləşdirilən “təbii inhisar” anlayışı bu qurumların fəaliyyətinin xarakterinə uyğun deyil. Adıçəkilən normativ-hüquqi sənədlərdə təbii inhisar dedikdə, istehsalın texnoloji xüsusiyyətlərinə görə rəqabətin olmadığı şəraitdə tələbatın ödənilməsi daha səmərəli olan və inhisar subyektlərinin istehsal etdiyi əmtəə (xidmət) istehlakda başqa əmtəə (xidmət) ilə əvəz edilə bilməyən bazar vəziyyətidir. Lakin real təcrübədə həm sabit telefon, həm də genişzolaqlı internet xidmətləri bazarında çoxsaylı bazar oyunçularının (eləcə də özəl subyektlərin) mövcudluğu, onların əlverişli qiymətə və zəruri keyfiyyətdə xidmətlər təqdim edə bilməsi, dövlətin təbii inhisar subyekti hesab olunan rəqiblərini əvəzləyə bilmək potensialına malik olması telekommunikasiya şirkətlərini müvafiq siyahıdan çıxarmağı zəruri edir. Bunun üçün ilk növbədə “Təbii inhisarlar haqqında” Qanunun “təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyət sahələri”

TƏDQIQATIN ƏSAS NƏTİCƏLƏRİ VƏ SEKTOR ÜZRƏ İSLAHAT TƏKLİFLƏRİ

Azərbaycanın telekommunikasiya xidmətləri bazarında mövcud idarəçiliyin analizinin əsas nəticələr kimi aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür:

- **Sabit telefon xidmətləri bazarında dövlət şirkətləri hökmran mövqeyə malikdir.** Dövlət müəssisələri bi bazarda xidmətlərin 95%-nə qədərini öz əlində saxlayır. 2010-2018-ci illərdə bu xidmətlər bazarında özəl oyunçuların payı əhəmiyyətli dərəcədə və sürətlə azalaraq 35.6%-dən 8.4%-ə enmişdir;
- **İnternet xidmətləri bazarında özəl sektor nisbi pay üstünlüyünə (55,3%) malik olsa da, son illərdə davamlı olaraq bazardakı mövqələrini dövlət şirkətlərinin xeyrinə itirib.** Özəl internet operatorlarının bazar payı 2010-2018-ci illərdə 82.7%-dən 55.3%-ə enib. Baxmayaraq ki, bütün operatorların 90%-dən çoxu özəl sektoru təmsil edir;
- **Sabit telefon şəbəkəsi bazasında genişzolaqlı internet xidmətləri infrastrukturunu tamamilə dövlət şirkətlərinə məxsusdur.** Bu cür infrastruktur üstünlüyü dövlətin internet operatorlarının özəl rəqibləri üzərində əhəmiyyətli üstünlüyünü təmin edir;
- **Telekommunikasiya xidmətlərinin yalnız daxili bazar üzrə deyil, həmçinin beynəlxalq xidmətlər seqmentində də az sayda təsərrüfat subyektlərinin hökmran mövqeyi mövcuddur.** Belə ki, ölkəyə beynəlxalq kanallar vasitəsilə internetin gətirilməsi üçün cəmi 2 şirkət müvafiq lisenziyaya malikdir;
- **Mobil telefon xidmətləri bazarında 4 şirkət fəaliyyət göstərsə də, onlardan yalnız dövlət payına malik olan “Azərsell” şirkəti 48% payla bazarda hökmran mövqeyə malikdir.** Yerdə qalan digər 3 şirkətin hər birinin ayrı-ayrılıqda bazar payı 30%-dən azdır;

³⁷ <http://www.e-qanun.az/framework/5038>

- **2008-ci ildə dövlət mobil telefon xidmətləri bazarında öz payını satıb bu seqmenti tamamilə dövlətsizləşdirdisə də, 2018-ci ildə yenidən bu bazara əsas oyunçulardan biri kimi qayıtdı.** Belə ki, 2018-ci ildə “Azərsell” şirkətinin 51.3%-lik payı yenidən dövlət tərəfindən alındı və bunun nəticəsində hazırda mobil telefon xidmətlər bazarının təxminən dördüdə biri dövlət sektoruna məxsusdur;
- **Son 30 ildə dünyada telekommunikasiya sektoru genişmiqyaslı liberallaşdırma və dövlətsizləşdirmə islahatlarına məruz qalıb.** İstisnasız olaraq bütün Avropa ölkələrində dövlətin inhisarında olan sabit telefon xidmətləri göstərən şirkətlərin özəlləşdirilməsi baş verib;
- **Azərbaycanda aparıcı telekommunikasiya şirkətlərinin özəlləşdirilməsi ilə bağlı ilk rəsmi qərar 2001-ci ildə qəbul edilib.** Lakin sonrakı illərdə bu qərarın icrası istiqamətində heç bir addım atılmayıb;
- **Dövlət mülkiyyətində olan aparıcı telekommunikasiya şirkətləri şəffaf, hesabatlı və kollegial idarəçiliyə zəmanət verən korporativ menecment modelinə keçməyib.** Bu qurumlara göndərilən informasiya sorğularında müşahidə (direktorlar) şuralarının mövcud olduğu bildirilsə də, həmin strukturların səlahiyyətləri, mövcud idarəetmə üzərində real nəzarət imkanları barədə hər hansı rəsmi informasiya əldə etmək mümkün olmayıb;
- **Dövlət mülkiyyətində olan məhdud məsuliyyətli cəmiyyət statusuna malik telekommunikasiya şirkətləri Nazirlər Kabinetinin dövlət müəssisələrində korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqini nəzərdə tutan qaydalarının təsirindən kənar qalıb.** Əsas səbəb odur ki, bu qaydalar yalnız dövlətə məxsus səhmdar cəmiyyətlərə aid edilir.
- **Dövlətə məxsus telekommunikasiya şirkətlərinin maliyyə hesabatlarının tərtibi və açıqlanması sahəsində beynəlxalq standartlara keçməyiblər.** Bu qurumların öz saytları vasitəsilə açıqladıqları maliyyə hesabatları məhdud həcmdə informasiyalara malik olamaqla yanaşı izahedici qeydlər olamadan təqdim edilir;
- **Dövlətə məxsus telekommunikasiya şirkətləri ictimaiyyət üçün ən vacib olan normativ-hüquqi aktları açıqlamaqda maraqlı deyillər.** Hətta bu qurumların fəaliyyətini tənzimləyən nizamnamə sənədləri, onların strukturu və səlahiyyətli şəxsləri barədə internet resurslarında ən ümumi məlumatlar belə yerləşdirilmir;
- **2016-cı ildə hökumət tərəfindən telekommunikasiya sektorunun inkişafı üzrə qəbul edilmiş Yol Xəritəsi sektorda özəlləşdirməni əsas hədəflərdən biri kimi müəyyən edib.** Lakin sənəddə fəaliyyətin icrası üçün müəyyən olunan zamanın (2018-2020-ci illər) əhəmiyyətli hissəsi geridə qalsa da, bu istiqamətdə hər hansı real addım atılmayıb;
- **Yol Xəritəsində telekommunikasiya sektoru üzrə müstəqil tənzimləyici qurumun yaradılması nəzərdə tutulub.** Lakin sənəddə fəaliyyətin icrası üçün müəyyən olunan zamanın (2017-2020-ci illər) əhəmiyyətli hissəsi geridə qalsa da, bu istiqamətdə hər hansı real addım atılmayıb;

- Ölkəyə internetin beynəlxalq trafikinin təmin edən operatorların sayının artırılması ilə bağlı Yol Xəritəsində nəzərdə tutulan tədbirin icrası ilə bağlı hələlən real nəticələr yoxdur. Sənədə əsasən sözügüdən şirkətlərin sayı 2-dən 3-ə çatdırılmalı idi;

- Dövlətə məxsus aparıcı telekommunikasiya şirkətləri təbii inhisar subyektlərinin siyahısına daxil edilsə də, bu xidmətlərin xarakteri "təbii inhisar" anlayışına uyğun gəlmir. Belə ki, mövcud qanunvericiliyə əsasən, təbii inhisar məhsul və xidmətlərinə o fəaliyyətlər daxildir ki, istehsalın texnoloji xüsusiyyətlərinə rəqabət olmadığı mühitdə onların inhisarçı subyektlər tərəfindən təqdim edilməsi istehlakçılardan maraqları baxımından daha əlverişlidir. Halbuki bu sektorda hazırda çoxsaylı özəl subyektlər var və onlar istehlakçıların tələbatına uyğun xidmətlər təqdim edə bilirlər.

Tədqiqatdan əldə olunan nəticələrin ümumiləşdirilməsi əsasında telekommunikasiya sektorunda dövlət şirkətlərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi və fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün aşağıdakı təkliflərin reallaşdırılması vacibdir:

- İslahatların ilk mərhələsi olaraq telekommunikasiya şirkətlərində korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi, Direktorlar (Müşahidə) Şuralarının real fəaliyyəti və icra orqanları üzərində real nəzarət (təsir) imkanları təmin edilməlidir;

- Bu şirkətlərin məlumat açıqlığına və şəffaflığına dair tələblər sərtiləşdirilməlidir;

- Şirkətlərin fəaliyyətini tənzimləyən normativ sənədlər, onların strukturu və səlahiyyətli şəxsləri barədə məlumatlar internet resursları vasitəsilə ictimailəşdirilməlidir;

- Şirkətlərin maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğun tərtibi və açıqlanması təmin edilməlidir;

- Yol Xəritəsində nəzərdə tutulan hədəflərə uyğun olaraq islahatların 2-ci mərhələsi kimi dövlətə məxsus telekommunikasiya şirkətlərinin dövlətsizləşdirilməsi prosesi başa çatdırılmalıdır;

- Telekommunikasiya şirkətlərinin dövlətsizləşdirilməsi modeli seçilərkən investisiya müsabiqələri vasitəsilə səhmlərin nəzarət zərfi strateji investora təklif edilsə də, Türkiyə modelində olduğu kimi səhmlərin müəyyən hissəsinin (25-30%-i) fond birjası vasitəsilə açıq bazarda satışa çıxarılması məqsədəuyğundur;

- Yol Xəritəsində nəzərdə tutulan hədəflərə uyğun olaraq telekommunikasiya sektoru üzrə müstəqil tənzimləyici qurumun yaradılması və onun effektiv fəaliyyətinin təmin edilməsi prosesi qısa zamanda başa çatdırılmalıdır.